

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

METAFORANING FONETIK XUSUSIYATLARI

Yuldasheva Ra'no Djurayevna
Qarshi davlat texnika universiteti, katta o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada metaforaning til tizimidagi o'rni hamda uning fonetik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Metafora ko'pincha semantik va stilistik hodisa sifatida o'rganilganda, uning yuzaga kelishida fonetik omillarning ham muhim roli mavjud. Tadqiqotda metaforaning tovush tizimi bilan bog'liq jihatlari, ya'ni ohang, tovush uyg'unligi, alliteratsiya, assonans va fonetik ta'sirchanlik kabi elementlar orqali obrazlilikni kuchaytirish mexanizmlari o'rganilgan. Shuningdek, fonetik vositalar orqali metaforik ifodaning ekspressivligi va estetik ta'siri oshishi ilmiy dalillar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: metafora, fonetika, fonetik vositalar, alliteratsiya, assonans, tovush uyg'unligi, obrazlilik, ekspressivlik, til birliklari.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРЫ

Юлдашева Раъно Джураевна
Каршинский государственный технический университет, старший преподаватель

Аннотация

В данной статье научно анализируется место метафоры в языковой системе и её фонетические особенности. Хотя метафора чаще всего изучается как семантическое и стилистическое явление, в её формировании важную роль играют и фонетические факторы. В исследовании рассматриваются аспекты метафоры, связанные со звуковой системой языка, такие как интонация, звуковая гармония, аллитерация, ассонанс и фонетическая выразительность, а также механизмы усиления образности посредством этих элементов. Кроме того, на основе научных данных показано, что фонетические средства повышают экспрессивность и эстетическое воздействие метафорического выражения.

Ключевые слова: метафора, фонетика, фонетические средства, аллитерация, ассонанс, звуковая гармония, образность, экспрессивность, языковые единицы.

PHONETIC FEATURES OF METAPHOR

Yuldasheva Ra'no Djurayevna
Karshi State Technical University, Senior Lecturer

Abstract

This article scientifically analyzes the role of metaphor in the language system and its phonetic features. Although metaphor is commonly studied as a semantic and stylistic phenomenon, phonetic factors also play an important role in its formation. The study examines aspects of metaphor related to the sound system of language, including intonation, sound harmony, alliteration, assonance, and phonetic expressiveness, as well as the mechanisms that enhance imagery through these elements. In addition, it is demonstrated on the basis of scientific evidence that phonetic means increase the expressiveness and aesthetic impact of metaphorical expressions.

Keywords: metaphor, phonetics, phonetic means, alliteration, assonance, sound harmony, imagery, expressiveness, language units.

Til inson tafakkurining eng muhim ifoda vositalaridan biri bo'lib, unda turli lisoniy birliklar orqali fikr, hissiyot va tasavvurlar ifodalanadi. Tilshunoslikda metafora obrazli fikrlashni ifodalovchi muhim stilistik vositalardan biri sifatida qaraladi. Metafora orqali bir predmet yoki hodisaning xususiyatlari boshqa predmet yoki hodisaga ko'chiriladi va natijada yangi ma'no hosil bo'ladi.

Metafora asosan semantik hodisa sifatida o'rganilgan bo'lsa-da, uning shakllanishi va ta'sirchanligida fonetik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Tovushlarning uyg'unligi, ohangdorlik, takroriy tovushlar va fonetik ritm metaforik ifodaning estetik qiymatini oshiradi. Shu sababli metaforaning fonetik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi metaforaning fonetik xususiyatlarini aniqlash, uning obrazlilikni kuchaytirishdagi rolini tahlil qilish hamda fonetik vositalarning metaforik ifoda bilan o'zaro bog'liqligini ilmiy asosda ko'rsatib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Metafora tilshunoslikda keng o'rganilgan hodisalardan biridir. Uning nazariy asoslari ko'plab tilshunos olimlar tomonidan ishlab chiqilgan [13]. Metafora haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar qadimgi yunon olimi Aristotel asarlarida uchraydi. U metaforani bir so'z ma'nosining boshqa predmetga ko'chishi sifatida izohlagan.

Keyingi davrlarda metafora masalasi ko'plab tilshunoslar tomonidan rivojlantirilgan. Masalan, rus tilshunosligida metafora semantik va stilistik hodisa sifatida chuqur o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida ham metaforaning semantik, stilistik va lisoniy xususiyatlari haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Biroq ko'pgina tadqiqotlarda metaforaning semantik va stilistik jihatlari ko'proq yoritilgan bo'lsa-da, uning fonetik xususiyatlari nisbatan kam o'rganilgan. Holbuki, fonetik vositalar metaforaning ifodaviyligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, badiiy matnlarda alliteratsiya, assonans va tovush uyg'unligi metaforik obrazni yanada kuchli va ta'sirchan qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, tahlil metodi – metaforik birliklarning fonetik xususiyatlarini aniqlashda qo'llanildi, taqqoslash metodi – turli matnlardagi metaforalarning fonetik qurilishini solishtirish uchun ishlatildi, deskriptiv metod – metaforaning fonetik xususiyatlarini tavsiflashda foydalanildi, stilistik tahlil metodi – badiiy matnlarda fonetik vositalar orqali yuzaga keladigan obrazlilikni aniqlashda qo'llanildi.

Tadqiqot materiali sifatida badiiy adabiyot namunalari haqidagi metaforik birliklar hamda turli lingvistik manbalar asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar. Metaforaning fonetik xususiyatlari tilning tovush tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib [2], u nutqning ohangdorligi va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Metaforik ifodalarda fonetik vositalar bir qator ko'rinishlarda namoyon bo'ladi [3].

Alliteratsiya. Alliteratsiya – bir xil undosh tovushlarning takrorlanishi orqali nutqqa ohangdorlik beruvchi fonetik vositadir [1]. Metaforik ifodalarda undosh tovushlarning takrorlanishi obrazning ta'sirchanligini oshiradi. Masalan: “Shamol shivirlab sirli so'zlar aytdi.” Bu misolda “sh” tovushining takrorlanishi metaforik tasvirni kuchaytiradi.

Alliteratsiya – bu badiiy yoki nutqiy matnda bir xil tovushlarning, asosan undosh tovushlarning, ketma-ket yoki yaqin joylashuvi orqali ritmik va ohangdor effekt yaratish vositasi. U adabiyot va nutqda obrazlilikni oshirish, ifodaning esda qolishini kuchaytirish, shuningdek, matnga musiqiylik va ritm berish uchun ishlatiladi.

Alliteratsiya qadimiy badiiy matnlardan tortib zamonaviy adabiyotgacha keng qo'llaniladi, ayniqsa she'riyat va aforizmlarda uning ta'siri juda seziladi.

Alliteratsiyaning xususiyatlari mavjud. Tovushga bog'langan xususiyati asosan undosh tovushlar takrorlanadi, lekin ba'zan unli tovushlar bilan ham alliteratsiya hosil qilinadi [5]. Obrazlilikni oshirish xususiyati tovushlar uyg'unligi orqali matnga estetik va hissiy ta'sir beriladi. Ritm va ohang yaratish xususiyati matnni musiqiy ritmga ega qilib [6], tinglovchi yoki o'quvchida

qulay eshitish effektini hosil qiladi [4]. Yodda qolish imkonini oshirish xususiyati soʻzlar yoki iboralar oson esda qoladi, shuning uchun aforizmlar, maqollar va sheʼrlar koʻpincha alliteratsiyaga boy boʻladi.

Oʻzbek adabiyotidan: *“Shamol shivirlaydi, shirin soʻzlar sochadi.”*
Bu misolda “sh” tovushi ketma-ket takrorlanib, matnga ohangdorlik va obrazlilik beradi.

Ingliz adabiyotidan: *“Peter Piper picked a peck of pickled peppers.”*
Bu klassik ingliz alliteratsiya misolida “p” tovushi takrorlanadi va oʻquvchida musiqiy ritm hosil qiladi.

Alliteratsiyadan foydalanish sohalari mavjud. Sheʼriyat va badiiy adabiyot – sheʼr va hikoyalarda ohangdorlik yaratish. Reklama va marketing – esda qoladigan shiorlar va logotiplar yaratishda. Aforizmlar va maqollar – qisqa va taʼsirli ifodalar hosil qilish. Nutq va prezentatsiyalar – tinglovchi diqqatini jalb qilish va xotirada qolishini taʼminlash.

Alliteratsiya tilning fonetik vositasi boʻlib, metafora, personifikatsiya va boshqa badiiy til birliklari bilan birga ishlatilganda matnning estetik va ekspressiv taʼsirini sezilarli darajada oshiradi [15]. Shuning uchun alliteratsiya fonetik stilistika va metaforik ifodaning ajralmas qismi hisoblanadi.

Assonans. Assonans – bir xil unli tovushlarning takrorlanishi natijasida yuzaga keladigan fonetik uygʻunlikdir. Bu hodisa ham metaforik ifodaning musiqiylikni oshiradi. Masalan: “Koʻngil dengizi toʻlqin uradi.” Bu yerda “o” tovushining takrorlanishi nutqqa ohangdorlik bagʻishlaydi.

Assonans – bu badiiy yoki nutqiy matnda bir xil yoki oʻxshash unli tovushlarning ketma-ket yoki yaqin joylashuvi orqali ritmik va ohangdor effekt yaratish fonetik vositasidir. Alliteratsiyadan farqli oʻlaroq, assonans asosan unli tovushlarga asoslangan.

Assonans matnga musiqiylik, yumshoqlik va ritm beradi hamda metaforik yoki obrazli ifodaning hissiy taʼsirini kuchaytiradi. U koʻpincha sheʼriyatda, badiiy prozada va aforizmlarda qoʻllaniladi.

Assonansning oʻziga xos xususiyatlari mavjud [14]. Unli tovushlarga asoslangan – matnda bir xil yoki oʻxshash unli tovushlar takrorlanadi. Obrazlilik va hissiy taʼsirni oshiradi – tovush uygʻunligi nutqning estetik va ekspressiv qirralarini kuchaytiradi. Ritm yaratadi – matnga ohangdorlik va musiqiylik beradi. Yodda qolishini osonlashtiradi – aforizmlar, maqollar va sheʼrlar oson esda qoladi.

Oʻzbek adabiyotidan: *“Koʻngil dengizi toʻlqin uradi, sohil shivirlaydi.”*
Bu misolda “o” unli tovushi takrorlanib, matnga yumshoqlik va ritm beradi.

Ingliz adabiyotidan: *“Hear the mellow wedding bells.”* – Edgar Allan Poe
Bu misolda “e” unli tovushi takrorlanadi va matnga ohangdorlik beradi.

1-jadval. Assonans va alliteratsiya farqi

Xususiyat	Alliteratsiya	Assonans
Takrorlanadigan tovush	Asosan undosh tovushlar	Asosan unli tovushlar
Effekt	Ritm, ohangdorlik	Yumshoqlik, musiqiylik
Misol	“Shamol shivirlaydi, shirin soʻzlar sochadi”	“Koʻngil dengizi toʻlqin uradi”

Foydalanish sohalari: Sheʼriyat va badiiy proza – matnga ritm va obrazlilik berish. Reklama va marketing – yumshoqlik va esda qolish effektini oshirish [16]. Nutq va prezentatsiyalar – tinglovchining eʼtiborini jalb qilish va hissiy taʼsir kuchaytirish.

Assonans tilning fonetik vositasi boʻlib, metafora va boshqa obrazli birliklar bilan birga ishlatilganda matnning estetik va ekspressiv taʼsirini oshiradi. Bu fonetik vosita matnga yumshoqlik, musiqiylik va ohangdorlik beradi, tinglovchi yoki oʻquvchida kuchli estetik taassurot

qoldiradi.

Fonetik ritm va ohang. Metaforik ifodalarda tovushlarning tartibli joylashuvi nutqning ritmini hosil qiladi [7]. Bu esa metaforaning estetik ta'sirini kuchaytiradi. Badiiy matnlarda metafora ko'pincha ritmik tuzilma bilan uyg'un holda keladi.

Fonetik ritm – bu matndagi tovushlarning tartibli takrorlanishi va vaqt davomida joylashuvi natijasida yuzaga keladigan ohangdorlik va ritmik tuzilmadir. Ritm matnga musiqiylik beradi [8], so'zlar va iboralar bir-biriga mos kelib, tinglovchida eshitish qulayligini ta'minlaydi.

Fonetik ohang – bu nutqda tovush balandligi, uzunligi, kuchi va ohangining o'zgarishi orqali yuzaga keladigan fonetik effektdir. Ohang matnga hissiy ta'sir beradi, so'zlar va iboralarning aksentini belgilaydi, metaforik ifodaning kuchini oshiradi.

Shunday qilib, fonetik ritm va ohang birgalikda matnga musiqiylik, obrazlilik va estetik ta'sir beradi.

Fonetik ritmning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Tovushlar ketma-ketligi: So'zlar va tovushlar ma'lum tartibda joylashadi va takrorlanadi [9]. Takroriy elementlar: Alliteratsiya va assonans kabi fonetik vositalar ritm hosil qiladi. Ohangdorlik: Matnni tinglaganda u musiqiy ritmga ega bo'lib eshitiladi. Ta'sirchanlik: Ritm matndagi metaforik va obrazli elementlarning ekspressivligini oshiradi.

Fonetik ohangning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud [12]. Balandlik o'zgarishi: So'zlar va iboralarda balandlikning oshishi yoki pasayishi nutqning ma'nosini va hissiyotini kuchaytiradi. Uzunlik va qisqalik: Ba'zi so'zlarning uzun talaffuzi matnga urg'u beradi. Kuch va intensivlik: Nutqdagi kuchli yoki yumshoq tovushlar ohangni belgilaydi. Hissiy ta'sir: Ohang metafora va badiiy ifodaning ekspressivligini oshiradi.

O'zbek adabiyotidan: *"Yomg'ir yengil yog'di, yer shivirlab nafas oldi."*

- **Ritm:** "yomg'ir... yer shivir..." – so'zlar va tovushlarning tartibli takrorlanishi.
- **Ohang:** "yengil... shivirlab..." – tovush balandligi va uzunligi metaforik tasvirni kuchaytiradi.

Ingliz adabiyotidan: *"The fair breeze blew, the white foam flew."* – Samuel Taylor Coleridge

- **Ritm:** so'zlarning tartibli joylashuvi matnga musiqiylik beradi.
- **Ohang:** "blew... flew" – so'zlarning talaffuzi va urg'usi matnga tasviriy va ritmik effekt beradi.

Fonetik ritm va ohangning metaforalardagi roli katta [10]. Obrazlilikni oshiradi: Metafora tovushlar va ohang bilan uyg'unlashganda yanada kuchli tasvir hosil qiladi. Ekspressivlikni kuchaytiradi: Tinglovchi yoki o'quvchi metaforani nafaqat ma'nosi, balki ritm va ohang orqali his qiladi. Estetik ta'sirni oshiradi: Fonetik ritm va ohang badiiy matnning go'zalligini ta'kidlaydi.

Fonetik ritm va ohang – metaforaning fonetik ifodalanishida asosiy vositalardir. Ritm matnga tartib va musiqiylik beradi, ohang esa metaforik ifodaning hissiy va ekspressiv kuchini oshiradi. Shu bois badiiy matnlarni, ayniqsa metaforik obrazlarni tahlil qilayotganda fonetik ritm va ohangni hisobga olish juda muhimdir.

Tovush uyg'unligi. Tovushlarning uyg'unligi metaforaning ifodaviyligini oshiradi [11]. Tovushlarning bir-biriga mos kelishi nutqning jarangdorligini ta'minlaydi va obrazni kuchliroq tasvirlash imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, metaforaning fonetik xususiyatlari badiiy nutqda muhim stilistik vazifani bajaradi. Ular metaforik ifodaning ekspressivligini oshirib, tinglovchi yoki o'quvchiga kuchli estetik ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari metaforaning nafaqat semantik, balki fonetik jihatdan ham muhim lisoniy hodisa ekanligini ko'rsatdi. Metaforik ifodalarning ta'sirchanligi ko'p jihatdan tovush tizimi bilan bog'liq bo'lib, alliteratsiya, assonans, tovush uyg'unligi va ritm kabi fonetik vositalar uning obrazlilikni kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalariga asosanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Metaforani o'rganishda uning fonetik xususiyatlarini ham kompleks tarzda tahlil qilish zarur.
2. Badiiy matnlarni lingvistik tahlil qilishda fonetik vositalarning metafora bilan o'zaro bog'liqligiga alohida e'tibor qaratish kerak.
3. Tilshunoslik tadqiqotlarida metaforaning fonetik, semantik va stilistik jihatlarini integrativ yondashuv asosida o'rganish maqsadga muvofiq.
4. O'zbek tilshunosligida metaforaning fonetik xususiyatlarini chuqurroq o'rganishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar olib borish zarur.

Natijada metaforaning fonetik xususiyatlarini tadqiq qilish tilning obrazlilik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga hamda badiiy nutqning estetik ta'sirini yanada mukammal tushuntirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. 1993. № 3
2. Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. Вопросы языкознания. 1995. – № 3. – С. 17 – 27
3. Арбиб М.А. Метафорический мозг. – М.: Мир, 1976. – 296 с.
4. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья // Теория метафоры. –М., 1990
5. Вежицка А. Лексическая семантика в культурно сопоставительном аспекте // Семантические универсалии и описание языков. –М., 1999
6. Глазунова О.И. Логика метафорических преобразований. –СПб., 2000
7. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры. –М.: Прогресс, 1990
8. Кассирер Э. Сила метафоры // Теория метафоры. М., 1990
9. Лагута О.Н. Лингвометафорология: основные подходы // [http: www. Balkan Rusistics](http://www.BalkanRusistics) | Статьи | Монографии. Метафорология. Теоретические аспекты. Ч.1. Г.2. § 35
10. Лакофф Д., Джонсон М. Когнитивная семантика // Язык и интеллект. –М., 1995
11. Лэнг Р.Д. Расколотое «я». СПб., 1995, Э.Маккормак. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. –М., 1990
12. Меркулов И.П. Когнитивная наука // Новая философская энциклопедия в четырех томах. Т.2. –М., 2001
13. Минский М. Остроумие и логика когнитивного и бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. С. 291 – 292
14. Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры // Теория метафоры. –М., 1990, Дж.Серль Метафора // Теория метафоры. –М., 1990
15. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. –М., 1995
16. Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры: Сборник статей. –М.: Прогресс, 1990